

Õigeusk kaasaegses komi külas

Piret Koosa
Õigeusk kaasaegses komi külas

TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS

2010

Studia Ethnologica et Folkloristica Tartuensia 12

Sarja toimetajad: Tiiu Jaago, Ene Kõresaar

Toimetuskolleegium: Jürgen Beyer, Kristin Kuutma, Art Leete, Ülo Valk, Elle Vunder

Toimetaja: Art Leete

Monograafia aluseks olnud magistritöö (2009) retsenseerija: Ergo-Hart Västrik

Keeletoimetaja: Leelo Jago

Kujundaja: Marat Viires

Kaanefotod: Art Leete

Raamatu ilmumist toetasid:

Tartu Ülikool

TÜ Etnoloogia osakond

TÜ Eesti ja võrdleva rahvaluule osakond

Hõimurahvaste Programm

Autoriõigus: Piret Koosa, 2010

ISBN 978-9949-19-473-5

ISSN 1406-4324

Tartu Ülikool

TÜ Etnoloogia osakond

TÜ Eesti ja võrdleva rahvaluule osakond

Tartu Ülikooli Kirjastus

www.tyk.ee

Sisukord

Eessõna	7
Sissejuhatus	8
Allikad ja uurimislugu	10
Uurimuse teoreetiline taust, ülesehitus ja viitamine	17
1. Vaateid religiooni ja argielu seostele	
1.1. Teoreetilisi selgitusi religioossete ideede ning praktikate antropoloogilise mõistmise kohta	20
1.2. Usk ja argielu	26
2. Usuelu puudutavad suundumused Venemaa Föderatsioonis nõukogudejärgsel ajal	
2.1. Usu (näiline) renessanss	29
2.2. Usk ja rahvuslik identiteet	31
2.3. Uued religioossed liikumised	34
3. Õigeusk Kulõmdini rajoonis tänapäeval	
3.1. Kulõmdini rajooni komide enesekuvand	37
3.1.1. Komi inimese määratlus	38

3.1.2. Usupraktika ja komi identiteet	42
3.2. Kulõmdini preestri ja kogukonna arusaamad uskumisest	50
3.2.1. Vanad ja uued usklikud	51
3.2.2. „Õigesti” uskumine ja religioosne kompetents	54
3.3. Soolised erinevused uskumises	62
3.3.1. Memmed kui religioossed eeskujud ja eksperdid	63
3.3.2. Naiste selgitused uskumise põhjustest	70
3.3.3. Tähelepanekuid meeste usklikkusest	75
Kokkuvõte	78
Kasutatud allikad ja kirjandus	93
Orthodoxy in a Contemporary Komi Village	
Summary	107

Eessõna

Tahan selle raamatu valmimise puhul tänada välitöökaaslast, kellega koos Kommimaal olen käinud, eriti Art Leetet, kes oli ka käesoleva käsikirja toimetajaks ning abistas mind selle valmimisel paljude kasulike kommentaaride ja viidete-ga. Samuti tänan raamatu aluseks olnud magistritöö retsensenti Ergo-Hart Västriku asjakohaste märkuste ja soovitude eest. Suurima tänutundega mõtlen aga kõigile komidele, kes meid välitööde käigus alati lahkelt võõrustasid ning leidsid aega ja tahtmist meiega vestelda.

Sissejuhatus

Kristlust pole viimase ajani antropoloogilise uurimisainesena kuigi tihti keskset tähelepanu väärivaks peetud, pigem on seda käsitletud traditsioonilise maailmapildi hävitajana. Seejuures on sageli jäänud tähelepanuta, kuidas tajuvad usku inimesed ise. Oma uurimuses¹ võtan vaatluse alla külakomide õigeusu ning püüan näidata, kuivõrd kindel koht on sel nende igapäevases maailma mõtestamises.

Suhteliselt vähe on vaadeldud ka põhjusi, miks on naistel (küla)kristluses sedavõrd keskne roll. Sagedamini võetakse see asjaolu lihtsalt teadmiseks, nenditakse näiteks naiste suuremat alalhoidlikkust, ega püüta mõista selle tagamaid. Siinses uurimuses analüüsin võimalikke põhjusi, miks tunduvad naised olevat religioossemad kui mehed ning vaatlen, kuidas naised ise oma usust räägivad ja mida see neile pakub. Käsitlen seda, miks ja kuidas on kogukonna jaoks olulised vanad usklikud naised, kellel on mitteametlike usuekspertidena kohalike inimeste seas nii mõneski usuküsimuses suurem autoriteet kui õigeusu preestril. Välitööde ainesele tuginedes analüüsin ka meeste osa kaasaegses komi küla usuelus. Toon esile võimalikke põhjusi, miks meeste roll avalikus usufääris on silmapaistvalt tagasihoidlik.

Komid (sürjakomid) on soome-ugri rahvas, kelle üldarv Venemaa 2002. aasta rahvaloenduse andmetel oli 293 406². Komi Vabariik (pealinn Sõktõvkar) asub Vene Föderatsiooni Euroopa-osa kirdenurgas (vt lisa 1). Komisid elab veel Siberis ning Koola poolsaarel. Elanike arv vabariigis on *ca* 1 200 000, kuid vaid 26%

¹ Uurimus on teostatud EUROCORES Boreas programmi projekti nr 007 „New Religious Movements in the Russian North: competing uses of religiosity after socialism”, Eesti Teadusfondi granti nr 8335 „Religioosed muutused postkolonialistlikus maailmas”, Eesti Vabariigi Hõimurahvaste Programmi ning Euroopa Liidu Euroopa Regionaalarengu Fondi (Kultuuriteooria Tippkeskus) toel.

² 2002. a loendati veel 125 235 permikomi, kes elavad peamiselt Permi oblastis. Andmed rahvastiku kohta on võetud Venemaa 2002. aasta rahvaloenduse ametlikult kodulehelt (Perepis': *online*, viimati vaadatud 02.02.2010).

nendest on komid. Komide kõrval on suuremaks rahvusrühmaks venelased, palju on ka ukrainlasi ja valgevenelasi. Vabariigi pindala on 415 900 km², mis teeb asustustiheduseks 3 inimest 1 km² kohta. (Komid: *online*; Komimaa: *online*)

Komid jagunevad kaheksasse etnograafilisse gruppi, mida nimetatakse jõgede järgi, mille ääres nad elavad: Ülem-Ežva, Ežva, Izva, Jemva, Luza, Petšora, Söktöv ja Udora (vt lisa 2).

Komimaa on peamiselt tasane, vaid idaosas ulatuvad põhjast lõunasse Uurali mäed, mis eraldavad Komimaa Siberist. 72% kogu maast on kaetud metsaga, metsatööstusega on tegeldud alates 19. sajandist. Traditsiooniliselt on komid elatise hankimiseks tegelenud maaharimise, vähemal määral ka loomakasvatusega, olulisteks elatusaladeks on olnud ka jahipidamine ja kalapüük. Põhjapoolsed ižmalased on alates 19. sajandi keskpaigast neenetsite mõjul väga edukalt tegelenud põhjapõdrakasvatusega.

Õigeusk on olnud komi kultuuris pikka aega keskse tähtsusega. Ristiusueelset, kristlusest mõjutamata usundist ja maailmapildist on teada suhteliselt vähe (Žerebtsov 1982: 9). Esimene Komimaa piiskop Permi Stefan (Stefan Hrap) pööras komid emakeelse misjoni abil õigeusku juba 14. sajandi lõpul. Stefan, kelle kohta arvatakse, et tal oli komist ema, võttis 1370. aastail kasutusele erilise 24 tähega komi tähestiku *anburi* ning tõlkis sellesse kiriklikke tekste. See vanapermi kirjakeel oli kasutusel kuni 17. sajandini ning taandus siis kirikuslaavi keele ees. Ometi on Permi Stefani komi tähestik tänapäevani komi kultuuriloos tugeva märgilise tähendusega³ ning ilmselt soodustanud arusaama komidest kui eriliselt õigeusklikust soome-ugri rahvast. (Holmberg 1914: 6; Hausenberg 1970: 180–181; Uljašev 1997; Nesanelis 2001a; 2001b; Rogatšev 2001a; Vlasov 2001a; 2001b; Konakov 2003a: 15–16; Limerov 2008)

Komide õigeusklikkust on eri autorid aegade jooksul hinnanud erinevalt, ent seda peetakse siiski komidele iseloomulikuks, traditsiooniliseks usuks. Suurima osa usklikest komidest moodustavad ka tänapäeval õigeusklikud. Komimaal on tegutsenud sajandeid ka vanausulised (nii venelased kui komid), ent nende levik on jäänud lokaalsete rühmade tasemele. Alates 1990. aastate algusest on levinud hulgaliselt ka uusi usuliikumisi, ent needki pole suutnud avaldada laiaulatuslikku mõju. Käesolevas töös jätan teised usuvoolud kõrvale ja keskendun mõningate õigeusuga seotud kaasaegsete arengute analüüsimisele ühes Komimaa piirkonnas.

³ Nt tuli Komi rahvuslik liikumine „Komi voitõr” (komi k ’komi rahvas’) 2007. a välja ideega püstitada *anbur’i* auks skulptuur. 2009. a teatati, et selleks vajalikke rahalisi vahendeid ei õnnestunud leida. (Markova 2009: *online*)

Allikad ja uurimislugu

Käesoleva uurimuse põhiallikaks on kolme Komimaal toimunud etnograafilise ekspeditsiooni käigus kogutud materjal. 2006. aasta suvel osalesid välitöödel Art Leete, Jaanika Jaanits, Kristi Tinkus ja mina. 2007. aasta kevadel ning 2008. aasta sügisel läbi viidud ekspeditsioonidel kogusime materjali kahekesi Art Leetega.

Välitöödel tehtud poolstruktureeritud intervjuude rõhuasetus oli eelkõige religioonil, vähem uurisime sotsiaalse suhtlusvõrgustiku ja tööeluga seonduvat⁴. (Õige)usuga seotud küsimused puudutasid muu hulgas surnud sugulaste mälestamist, kalmistul käimist, ristimise tähtsust ja tähendust, kirikus käimise olulisust, seda, keda saab üldse pidada usklikuks. Küsimustiku üks osa käsitles uusi religioosseid liikumisi – peamiselt tundsiime huvi, kuidas suhtuvad neisse kohalikud inimesed.

Välitööd toimusid ülemežvalaste (komi *võlõsežvasajas*) juures Sõktõvkarist paarsada kilomeetrit itta jääva Kulõmdini (vn k Ust-Kulomi) rajooni keskuses, Parma, Doni, Mõsi (vn k Mõjoldino), Pomõsdini (vn k Pomõzdino), Uljanovo ja Suur-Kužba külas. Rajoonis tegutsevad õigeusu kogudused Mõsis (Ristija Johannese kirik, vt foto 6), Kulõmdinis (Peetri ja Pauli kirik, vt foto 7)⁵, Ust-Nemis, Smoljankas, Ust-Nemi baasis, Lebjažskis, Kertšomjas ning mitmed kirikud Kolmainu-Stefani mungakloostri juures (vt foto 8) Uljanovo külas (vt Smirnova, Tšuvjurov 2007: 319). Pomõsdinis, kus endises kirikuhoones töötab võitõestus (vt foto 10), oli 2008. aasta sügisel uue kiriku ehitamine pooleli. Kulõmdini rajoonis on esindatud ka Jehoova tunnistajad, katoliiklased, luterlased, baptistid, seitsmenda päeva adventistid (Smirnova, Tšuvjurov 2007: 319) ja nelipühilased. Aktiivse tegevusega paistab silma

⁴ Seda osa välitöömaterjalidest käsitleb Jaanika Jaanits oma 2008. a kaitsitud bakalaureusetöös „Komide argielu muutused pärast nõukogude perioodi”.

⁵ Kulõmdini õigeusu preestri kinnitusel tegutseb ka Peetri ja Pauli kiriku kõrval seisev Ülestõusmise kirik, sest tagasihoidlikul moel kohendatud altariga kirikusaalis on läbi viidud üks liturgia. Hoone on samas siiski pigem taastamise algjärgus (vt foto 9).

Foto 1. Jevgenia Karmanova (s 1909) oma majas pühasenurgas istumas. Kulõmdini rajoon, Võlgorti küla. Foto Aldo Luud 1989. ERM Fk 2327: 130.

Doni evangeelsete kristlaste grupp.⁶ Kertšomja on aga traditsiooniline komi vanausuliste küla.

Olen siinse töö temaatikat silmas pidades põhjalikult läbi vaadanud ka Eesti Rahva Muuseumi (ERM) komi kogud. Komisid puudutavat materjali leidub ERMi etnograafilises arhiivis (EA), topograafilises arhiivis (TAp) ehk välitööpäevikute kogus ning mahukas fotokogus (Fk; vt näiteid fotod 1-4). Usuelu puudutavat teavet on neis kogudes siiski kasinalt, enamasti on tegu juhuslikku laadi märkuste või tähelepanekutega. See on tingitud mitmest asjaolust. Ühelt poolt on osa kogudest koostatud nõukogude ajal, mil usuteema uurimine oli riskantne ning pealegi tegelesid etnograafilised ekspeditsioonid peamiselt esemete kogumise ning materiaalse kultuuri või ka arhailiste tavade⁷ kirjeldamisega. Teisalt

⁶ Kulõmdini rajooni administratsiooni andmetel ükski uus usuliikumine rajoonis nende poolt ametlikult registreeritud pole. Mõned grupid on Moskvast, Sõktõvkarist või mujalt registreeritud usuorganisatsioonide harud.

⁷ Olgu siinkohal seda suundumust iseloomustava näitena toodud katkend kauaaegse ERMi direk-

pole alates 1990. aastatest Komimaal käinud uurijad (peamiselt Art Leete, kes on alates 1996. aastast igal aastal komide juures välitöödel viibinud) religioonist uurimisainesena süstemaatiliselt huvitunud.

Järgnevalt annan ülevaatliku pildi autoritest, kes on eri aegadel kirjutanud komidest seoses ristiusuga. Ehkki komidest ning komi kultuurist on kirjutatud väga palju, on õigeusku põhjalikumalt kui mainimise korras käsitletud üsna vähe. Veel harvem on kristlust vaadeldud komi kultuuri osana. Sagedamini on tegu olnud ajalooliste ülevaadetega või on püütud õigeuskliku pealiskihilt alt tuvatada tõeliselt vanu, eelkristlikke uskumusi ja kombeid (vt nt Komi Mythology 2003).

Esimeseks etnograafiliseks üldkäsitluseks komide kohta oli Klavdi Popovi monograafia *Зыряне и зырянский край* (1874), milles on muu hulgas käsitletud nii komide eelkristlikke uskumusi kui õigeusklikkust. Popovi järgi pole komidel oma kultuuri, vaid kogu kultuurikompleks on üle võetud venelastelt, seepärast ei tohiks neid tema arvates isegi eraldi rahvaks pidada (Popov 1874: 86; vt ka Konakov ja Šabajev 2007: 9).

Præguseni kõige põhjalikumas komide traditsioonilist kultuuri käsitlevas monograafias *Очерки по этнографии народов коми XIX – начало XX в.* sõnastab Vera Belitser õigeusu rolli komi kultuuris pinnalisena: „...õigeusk, vaadatamata selle varasele tungimisele komide sekka (võrreldes teiste Volga-Kaama piirkonna rahvastega), ei ole pääsenud rahva maailmapildis sügavale” (Belitser 1958: 332). Belitseri monograafia kirjeldab komide kultuuri küll igakülgselt, ent keskendub peaaesjalikult siiski selle materiaalsele küljele, religioosset maailmapilti ja kombestikku on käsitletud vaid mõneteistkümmel leheküljel.

Ljubomir Žerebtsov, samuti prominentne komi kultuuri uurija, tunnistab oma monograafias „Komide ajaloolis-kultuurilised suhted naaberrahvastega Xst – XX sajandi alguseni” ristiusu olulist osa komide ajaloos ning „...ühe või teise religioosse suundumuse rolli konkreetsete etnograafiliste gruppide kultuurilise-olmelise spetsiifika formeerumisel” (Žerebtsov 1982: 9). Vastupidi Belitserile märgib Žerebtsov, et suhteliselt pikaajaline kristlusekogemus oli „sisenenud sügavale komide olmesse ja kultuuri” (samas: 209). Samas toob ta venelaste „suurest ja väga mitmekesisest mõjust” komidele religioosses plaanis esile vaid seda, et „üldiselt toimus kristlike pühade tähistamine komidel samamoodi nagu

tori Aleksei Petersoni välitööpäevikust: *Mina ajan juttu vanamehega, kes siin Petrovi päeva – küla püha – peab ja kes mulle õlut /ostetud/ pakub. Ta püüab oma sõduriteed rohkem serveerida kui midagi minule huvitavamalt vanemat elu-olu. Kuid mingisuguseid killukesi ikka saab. Olen sellegi eest tänulik.* (ТAp 679: 33, Peterson 1976)